

Mia Pätsi

PYHIMYKSET TEATTERISSA, NÄYTTELIJÄT KIRKOSSA

OSA II

**Pyhimykset teatterissa,
Näyttelijät kirkossa
Osa II**

Ristolle, Juholle ja Johannalle

Mia Pätsi

**Pyhimykset teatterissa,
näyttelijät kirkossa
Osa II**

© 2014 Mia Pätsi

Kannen kuvat: Mia Pätsi

Etukannessa on Helsingin temppeliaukion kirkko. Takakannessa on Hollolan keskiaikaisen kirkon pyhimyspatsaita.

Kustantaja: BoD™ – Books on Demand, Helsinki, Suomi

Valmistaja: Books on Demand GmbH, Norderstedt, Saksa

ISBN: 978-952-286-958-6

Sisällysluettelo

ALUKSI	9
I. MUUTTUVAT MÄÄRITELMÄT	11
II. TANSKA JA RUOTSI	15
1. ROOMALAISKATOLISEN KIRKON AIKA.....	15
1.1 VIKINGIT TUTUSTUVAT KRISTINUSKOON.....	15
1.2 LÄHETYSTYÖ ALKAA 800-LUVULLA	17
1.3. LITURGINEN DRAAMA.....	26
1.4 KATOLISET NÄYTELMÄT 1800-LUVULLE ASTI....	33
2. REFORMAATION JÄLKEINEN AIKA.....	35
2.1 USKONNOLLISET NÄYTELMÄT	35
2.2 SØREN KIERKEGAARD JA NÄYTTELIJÄTÄR.....	41
2.3 USKONTO TEATTERISSA 1900-LUVUN ALUSSA .	43
2.4 KAJ MUNK- PAPPI JA NÄYTELMÄKIRJAILIJA	44
2.5 RUOTSIN ENSIASKELEET GREIDIN TAHDISSA	49
3. RUOTSALAINEN LITURGINEN DRAAMA	50
3.1 OLOV HARTMAN	50
3.1.1 AUDITIIVISUUS	52
3.1.2 VISUAALISUUS.....	53
3.1.3 TOIMINTA LITURGISSESSA DRAAMASSA	54
3.1.4 IMAGO MUNDI.....	55

3.1.5 LITURGISEN DRAAMAN ESIINTYJÄT	56
3.1.6 HARTMANIN NÄYTELMÄT	56
3.2 BIRGITTA JA INGMAR THORIN SIGTUNASSA	58
4. VIIMEISIMMÄT VUOSIKYMMENET	59
4.1 PETERSEN KRITISOI LITURGISTA DRAAMAA	59
4.2 AMMATTILAISET JA ILOSANOMA	61
4.3 KIRKON TYÖNTEKIJÄT TAITEILJOINA	63
4.4 KANSAINVÄLINEN BIBLIODRAAMA.....	65
III. SUOMI.....	68
1. MUINAISUSKONTO JA DRAAMA.....	68
2. ROOMALAISKATOLILAISUUS SUOMEEN	75
2.1 MAAHANMUUTTOA JA RISTIRETKIÄ.....	75
2.2 LITURGINEN DRAAMA SUOMESSA.....	83
2.3 PYHÄ HENRIK KIRKOSSA JA KANSAN PARISSA..	91
2.4 MAALLISET LEGENDARUNOT	97
2.5 PIAE CANTIONES ELI HURSKAITA LAULUJA.....	105
3. EVANKELISLUTERILAINEN SUOMI.....	109
3.1 KIRKKODRAAMAN ALAMÄKI.....	109
3.2 TIERNAPOJAT	113
3.3 NÄYTELMÄT 1600-LUVULTA 1950-LUVULLE ..	120
4. MODERNIN KIRKKODRAAMAN HERÄTYS	124

4.1 SUOMALAISEN NUNNAN OHJAUS BRASILIASSA	124
4.2 DRAAMAA JA TANSSIA	125
4.3 OHJAAJA MARJATTA HAAPANEN	126
4.4 LILJA KINNUNEN-RIIPINEN- TEKIJÄ JA TUTKIJA	128
4.5 KÄSIKIRJOITTAJA ANNA-MARI KASKINEN	130
5. VIA CRUCIS- PÄÄSIÄISVAELLUS HELSINGISSÄ	132
6. MUUTAMIA KIRKKODRAAMOJA 2012–2014	136
7. USKONNOLLISET ESITYKSET 1970-LUVULTA ALKAEN	137
III. NELJÄN OHJAAJAN PROFIILIKUVA.....	143
1. HAASTATTELUIJEN LÄHTÖKOHTA	143
2. KIRKKOTEATTERIOHJAAJA JOUNI LAINE	144
2.1 MATKA OHJAAJAKSI	144
2.2 KIRKON VIRASSA OHJAAJANA	150
2.3 KIRKKODRAAMA KIRKOSSA JA TEATTERISSA ..	154
2.4 ESITYSTEN VAIKUTTAVUUS	160
2.5 USKONTOA KÄSITTELEVÄT NÄYTELMÄT	162
2.6 KIRKKODRAAMA TEATTERIMUODOKSI	164
3. TEATTERIOHJAAJA MIKKO LAMMI	167
3.1 KOULUTUS JA TÄRKEIMMÄT OHJAUKSET	167
3.2 LAMMIN KRISTILLINEN TEATTERI.....	170

3.3	ESITYKSET TEKIJÖIDEN JA KATSOJIEN SILMIN	174
3.4	KIRKKODRAAMAN HYÖTY SEURAKUNNALLE..	176
3.5	USKONNOLLISUUS TEATTERIESITYKSISSÄ....	178
4.	TEATTERIOHJAAJA TIMO SINIVUORI	179
4.1	KASVATTAJASTA OHJAAJAKSI	179
4.2	SINIVUOREN KRISTILLINEN TEATTERI	183
4.3	NÄYTELMIEN AJANKOHTAISTAMINEN	186
4.3	OBJEKTITEATTERI.....	188
4.4	NÄYTELMIEN VAIKUTUS ESIINTYJIIN	190
4.5	TEATTERI ON EVANKELIOIMISTYÖTÄ	191
4.6	USKONNON SIJA MAALLISESSA TEATTERISSA	192
5.	TEATTERIOHJAAJA MIIRA SIPPOLA.....	194
5.1	KOULUTUS JA TAITEELLISET ESIKUVAT	194
5.2	MYLLYTEATTERI	196
5.3	TEATTERITELTTA JA LOOTIN VAIMO.....	200
5.4	VIA CRUCIS.....	202
5.5	JUMALAINEN NÄYTELMÄ	205
5.6	TEATTERIN JA USKONNON YHTEISELO	207
5.7	SPIRITUALISTINEN TEATTERI.....	208
5.8	TEATTERIESITYSTEN KUVA KIRKOSTA.....	211
	LOPUKSI	214
	LIITTEET.....	216

KIRJALLISUUS	216
DIGITAALISET LÄHTEET	221
LEHTIARTIKKELIT	227
HAASTATTELUT	229
HAASTATTELUKYSYMYKSET OHJAAJILLE	229
ASIAHAKEMISTO	230
MUUTAMA SANA KIRJAN TEKIJÄSTÄ	233

ALUKSI

Pyhimykset Teatterissa, Näyttelijät kirkossa, Osa I keskittyi kuvaamaan kristittyjen teatteria antiikin Roomasta 1900-luvun alun Keski-Eurooppaan. Matka jatkuu nyt Pohjoismaihin, erityisesti Tanskaan, Ruotsiin ja Suomeen. Tanskan ja Ruotsin keskiaikaista liturgista draamaa tai uskonnollista teatteria on vähemmän tuotu esille Suomessa. Pohjoismaiden kirkkodraaman historia antaa uuden näkökulman myös suomalaisen kirkkodraaman kehitykseen, sillä olihan Suomi osa Ruotsia vuoteen 1809 asti, ja Suomessa kirkko toimi Ruotsista säädettyjen ohjeiden mukaisesti. Ruotsin Skåne taas oli osa Tanskaa 1600-luvun puoliväliin asti. Muutoin Ruotsin valtion katsotaan syntyneen joko 1200-luvun lopussa tai 1300-luvun alussa.¹ Harry Lönroth sen sijaan sijoittaa Ruotsin valtakunnan syntymisen jo 1130-luvulle.² Norja oli myös naapurimaidensa Tanskan ja Ruotsin hallinnassa ennen itsenäistymistään (1905). Siksi muutamissa kohdin sivuan nykyisen Norjan kirkkodraaman kehitystä.

Suomessa kirkkodraaman toinen tuleminen, eli 1960-luvun kirkkodraama 2000-luvulle on tallennettu ansiokkaasti muun muassa Maija Pesonen-Kareisen, Lilja Kinnunen-Riipisen ja Jouni Laineen toimesta. Siksi esittelen kirjassani vain lyhyesti 1960–1990-luvun kirkkodraaman tekijät.

Monet 2000-luvun ohjaajista ja näytelmäkirjailijoista käsittelevät näytelmissään evankelisluterilaista kirkkoa. Haastattelin kirjan viimeiseen kappaleeseen neljää 2000-luvun merkittävää uuden polven suomalaisohjaajaa, jotka ovat joko tehneet puhdasta kirkkodraamaa, kristillistä teatteria tai uskonnosta vaikutteita saaneita esityksiä. Esittelen Jouni Laineen, Mikko Lammin, Timo Sinivuoren ja Miira Sippolan. Pyrin haastatteluissani saamaan teatterintekijöiltä seuraaviin pohdintoihini vastauksia: Miksi he tekevät teatteria kirkossa tai uskontoa käsitteleviä esityksiä maallisen teatterin puolella?

¹ Anund Johan & Qviström Linda, 2012, 12.

² 2013, 18.

Mitä kokemuksia heillä siitä on? Miten teatterialan ammattilaiset ajattelevat uskonnon ja taiteen liittyvän toisiinsa? Miten heidän mielestään kirkko pystyy vastaamaan nykyajan ihmisen hengellisiin tarpeisiin? Mitä he haluavat esityksillään kertoa yleisölle? Miten heidän esityksensä on otettu vastaan?

Ilman muiden tukea tämä kirja ei olisi valmistunut. Kiitän Suomen Tietokirjailijat ry:tä vuonna 2010 saamastani työskentelyapurahasta. Haastateltavia Jouni Lainetta, Miira Sippolaa, Mikko Lammia, Timo Sinivuorta kiitän heidän ajastaan ja tiedonjakamisesta. Kiitän Mäntsälän seurakunnan pastoria Elina Vesteristä palautteesta erityisesti teologiaa sivuavissa osuuksissa. Kiitän myös Aamupostin päätoimittaja Joonas Romppasta lähteenä olevan artikkelin julkaisutiedoista. Kiitän lähteiden opastamisessa näyttelijä-teatteriohjaaja Hilkka Hyttistä, uskonnonopettaja-rehtori Saija Hellströmiä, ja erityiskiitoksin kansanmusiikin emeritusprofessori Heikki Laitista. Vielä haluan kiittää Kansallismuseon museo-assistenttia Jaana Pietilää, joka ystävällisesti opasti minua kahden Kansallismuseossa olevan, Kristusta esittävän puuveistoksen historiaan. Suurin kiitokseni kuuluu perheelleni: puolisololleni, MMT, dosentti Risto Kasaselle ja lapsillemme Juholle ja Johannalle kärsivällisyydestä ja kannustuksesta.

I. MUUTTUVAT MÄÄRITELMÄT

Pyhimykset teatterissa, näyttelijät kirkossa, Osa I:ssä kirjoitin kirkkodraaman terminologian hakevan vielä muotoaan. *Osa I:ssä* kuvasin *liturgisen draaman* tarkoittaa jumalanpalveluksen yhteydessä esitettyä draamallista tilannetta, usein Raamatun tapahtumista. Liturginen draama on jokseenkin vakiintunut termi. *Uskonnollinen teatteri* tarkoittaa roomalaiskatolisen, myöhemmin myös evankelisluterilaisen kirkon esityksiä, jotka eivät olleet sidoksissa jumalanpalvelukseen. Uskonnollinen teatteri tarkoittaa myös muiden uskontojen kuin kristinuskon, mukaisesti tehtyä teatteria.

Keskiajan roomalaiskatolisen kirkon piirissä uskonnolliseen teatteriin kehittyi kolme näytelmätyyppiä: *miraakkelit*, *mysterit* ja *moraliteetit*. Näitä käytetään edelleen myös evankelisluterilaisen kirkon yhteydessä määrittämään näytelmien lajityyppejä. Kyseisiä näytelmätyyppejä käsitellään ja esitetään yhä.

Kirjailija ja kirjallisuuden tutkija Markku Envall pohti *Suola*-lehden kolumnissaan sitä, miten uskonnollinen kaunokirjallisuus voidaan määritellä. Linaan Envallin määritelmää: *”Ilmeisesti yksinkertaisin tapa, jolla kaunokirja näyttää uskonnolliselta, on läheinen suhde Raamattuun; valittavissa on sen jokin kirja, henkilö (t) tai tapahtuma”*.³ Kaunokirjallisuuden yhteen alalajiin, näytelmäkirjallisuuteen Envallin määritelmä pätee myös erinomaisesti.

Olli Seppälä tuo esille, että suomalaisessa teatterissa uskonnollisia esityksiä tehdään periodeittain: *”On aikoja, jolloin uskonto kiinnostaa teatterintekijöitä, ja on aikoja jolloin aihetta vieroksutaan tai kavahdetaan. Teatteri heijastaa aikaansa ja sen arvoja ehkä alttiimmin kuin eräät muut taidemuodot. Jos kulttuurielämässä on vahva uskontokriittinen tai jopa sitä nihiloiva eli tyhjäksi tekevä trendi, se tulee osaksi näytelmäkirjallisuutta, dramaturgiaa ja näyttämöllistä*

³ 1/2014, 12.

tulkintaa".⁴ Seppälä kuvaa selkeästi teatterikentän suhtautumisen uskonnollisiin teatteriesityksiin. Tosin kovin monet teatterintekijät eivät edelleenkään mielellään myönnä julkisuudessa tekevänsä uskonnollista teatteria.

Voiko uskonnollisuutta taiteessa mitata? Tähän kysymykseen on Olli Seppälän mukaan paneutunut esseisti ja pappi Juhani Rekola pohtiessaan kaunokirjallisuuden osalta uskonnollista taidetta. Olli Seppälä kuvaa Rekolan vuonna 1982 julkaistusta esseekokoelmasta *Kadotetun paratiisin portaille* viisi tasoa, jolla voi arvioida kirjallisen teoksen uskonnollisen tason. Rekolan ja Seppälän kirjoituksista voi tiivistetysti tulkita, että uskonnollinen teos sisältää nämä viisi tasoa: 1) ei vahingoita ihmistä, 2) on humaani, 3) siihen sisältyy tuonpuoleisuuden tuntu, 4) teosta ympäröivä uskonto on havaittavissa ja 5) ne ovat tunnustuksellisia. Viimeksi mainittu tarkoittaa sitä, että tekijän usko ja vakaumus on läsnä teoksessa. Teoksen kautta ei kuitenkaan pyritä käännettämään ketään. Seppälä tuo esille, että teoksien määrittelyssä uskonnollisiksi oman haasteensa asettaa se, että kaunokirjallisuuden henkilöt eivät puhu niin sanottua uskonnollista kieltä, vaan on katsojan tai lukijan tehtävänä löytää ja määritellä se. Seppälä huomauttaa, että Rekolan viittä tasoa voi hyvin soveltaa myös draamaan.⁵ Linaan vielä Seppälän kirjoitusta Rekolan viiden tason käyttämisestä määriteltäessä uskonnollista teosta: *"Parhaan tuloksen teoksen tulkinnasta saa, kun yhdistää erilaisia näkökulmia. Rekolan malli on yksi, henkilöiden motiivien arviointi toinen."*⁶ Rekolan mukaan kristitty taiteilija on Jumalan narri. Mitä syvemmälle kristitty taiteilija menee taiteessaan, sitä enemmän häntä pilkataan ja sitä vähemmän häntä suvaitaan.⁷ Lieneekö enää tänä päivänä totta?

⁴ 1/2014, 30.

⁵ 1/2014, 60–61.

⁶ Sama, 61.

⁷ Lehtinen Torsti, 18–20, 27.2.2014.

Kun teatterissa esitetään sisällöllisesti uskonnollista teatteria, voiko viides taso jäädä saavuttamatta, mikäli työryhmän jäsenet eivät koe kristinuskoon omakseen? Ainakin ohjaaja Jouni Laineen mukaan kristinuskon puuttuminen elämästä ei ole este hänen ohjauksessaan oleville harrastajanäyttelijöille. Päinvastoin Laineen mukaan nämä usein näyttelevät loistavasti kirkkohistoriallisia henkilöitä.⁸ Samassa Emilia Karhun tekemässä haastattelussa Laine jatkaa, että seurakuntien parissa tehdyissä kirkkodraamoissa on oltava sanomaa ja hoitavia elementtejä.⁹ Nämä elementit löytyvät myös Rekolan ”mallista” uskonnolliseen kaunokirjallisuuteen.¹⁰ Toisaalta samaisessa lehdessä Olli Seppälä vertaa evankelisluterilaisen ja roomalaiskatolisen kirkon käsityksiä uskonnollisesta teoksesta. Olli Seppälä kirjoittaa, että kirkko on suhtautunut teoksiin kahdella eri tavalla. Evankelisluterilaisten usein suosimassa näkemyksessä taiteilijan omalla vakaumuksella on merkitystä sille, kuinka uskonnollisen teoksen hän luo. Roomalaiskatolisen kirkon näkökulmasta taiteilijan henkilökohtaisella uskolla ei ole merkitystä, vaan teoksen lopputuloksella on.¹¹

Uskonnollisesta teatterista voidaan jo kenties puhua määriteltäessä näytelmiä maallisen teatterin puolella. Sen sijaan kirkon parissa määritelmät etsivät vielä paikkaansa, liturgista draamaa lukuun ottamatta. Kirjaa varten tehdyissä haastatteluissani kolme vuotta sitten ohjaaja Jouni Laine puhui yläkäsitteestä kirkkodraama, jonka alakäsite kirkkoteatteri on. Emilia Karhun haastattelussa Jouni Laine kertoo, että enää ei puhuta kirkkodraamasta yläkäsitteenä vaan kirkkoteatterista. Laine perustelee termin muutosta sillä, että enää ei puhuta draamakasvatuksesta vaan teatterikasvatuksesta.¹² En vastusta termin muutosta kirkkodraamasta kirkkoteatteriin. Molemmat

⁸ Karhu Emilia, 1/2014, 46.

⁹ Sama, 47.

¹⁰ Seppälä Olli, 1/2014, 60–61.

¹¹ 2014, 10–11.

¹² Sama, 46.

termit täyttävät tarkoituksen kuvattaessa kyseistä taidemuotoa. Käytän kuitenkin tässä kirjassa vielä käsitettä kirkkodraama ensisijaisesti kuvaamaan kirkon parissa tehtyä teatteria. Molemmat kirjani osat lukiessaan lukija hahmottaa kokonaisuuden paremmin, kun termistö ei muutu.

Kirkon ja teatterin yhdistämiseen liittyviä käsitteitä on lukuisia. Kasvatustieteen tohtori Timo Sinivuoren¹³ mukaan *kristillinen teatteri* voisi olla kaikkien eri tyyllilajien yläkäsite. *Kristillisen teatterin* on aiemmin katsottu määrittävän vapaiden suuntien tekemää teatteria. Sanana se on niin kattava, että Timo Sinivuoren haastatteluni jälkeen, koen kristillisen teatterin kattavan kaiken kristinuskon parissa tehdyn teatterin: oli se sitten vapaiden suuntien, roomalaiskatolisten, evankelisluterilaisten tai kreikkalaiskatolisten tekemää ja riippumatta esitystilasta. Vaikuttaa siltä, että kirkkodraaman alakäsitteestä *dramaattisesta kirkkodraamasta* on luovuttu kuvamaan kirkon tilojen ulkopuolella tehtävää uskonnollista teatteria. Sen asemesta käytän tässä kirjassa käsitteitä uskonnollinen teatteri, paitsi vuonna 2011 tekemistäni haastatteluista en käsitettä poistanut. Esimerkiksi Jouni Laine kuvaa haastattelussani suomalaisten kirkkodraamakäsitteiden muovautumista vuoteen 2011 asti. Vaikka terminologia vaihtelee ja hakee paikkaansa, niiden tarkoitus on aina sama: uskon lujittaminen hyvin tehdyn teoksen avulla. Tämän kirjan tarkoituksena on tutkia sitä, miten kristinuskoa on lujitettu ensin roomalaiskatolisten toimesta, ja reformaation jälkeen evankelisluterilaisten toimesta, ensisijaisesti Tanskassa, Ruotsissa ja Suomessa.

¹³ Timo Sinivuoren haastattelu Järvenpään seurakuntaopistolla, 12.9.2011.

II. TANSKA JA RUOTSI

1. ROOMALAISKATOLISEN KIRKON AIKA

1.1 VIIKINGIT TUTUSTUVAT KRISTINUSKOOK

Ennen kuin kristinusko levisi pohjoismaihin, tanskalaiset, ruotsalaiset, norjalaiset ja islantilaiset uskoivat skandinaavisiin jumaliin ja jumalattariin, kuten Odiniin, Thoriin ja Frejaan. Yhteisöt palvoivat jumalia uhraamalla niille. Uhraaminen suoritettiin ulkona, ja sen toimitti korkeassa asemassa oleva yhteisön jäsen.¹⁴ Martin Hansson mainitsee, että eri asuinpaikoilla oli omat jumalansa, ja eri yhteiskuntaluokilla oli omat jumalansa. Esimerkiksi sotilaat ja heimopäälliköt palvoivat Thoria ja Odinia, maanviljelijät taas Frejaa ja Frötä.¹⁵ Skandinaavisista sankareista ja jumalista kerrotaan islantilaisten ja norjalaisten laatimissa Edda-runossa. Ne kirjoitettiin ylös 1200-luvulla.¹⁶

Viikingit pääsivät kosketuksiin kristittyjen maiden kanssa sotiessaan tai kauppaa käydessään esimerkiksi Pohjois-Ranskassa tai Britanniassa. Claes Thealiander mainitsee, että Irlanti oli ensimmäinen kristitty maa Rooman valtakunnan ulkopuolella. Kristinuskosta tuli valtionuskonto Rooman valtakunnassa 380, ja Irlanti kääntyi kristinuskoon jo muutamaa vuosikymmentä myöhemmin, 400-luvulla. Siten Irlanti oli 500–800-luvulla muun muassa kulttuurin ja uskonnon keskipiste Euroopassa, vaikkei siellä ollut varsinaisia kaupunkeja.¹⁷ Martin Hanssonin mukaan suuri osa eurooppalaisista oli jo kristittyjä 500-luvulla. Kun skandinaavit

¹⁴ Madsen Hans Jørgen, 1988, 79.

¹⁵ 2009, 161.

¹⁶ Vartiainen Pekka, 2010, 144.

¹⁷ 2011, 134.

"Pyhimykset teatterissa, näyttelijät kirkossa", Osa II luo katsauksen pohjoismaiseen kirkkodraamaan ja uskonnolliseen teatteriin keskiajalta nykypäivään. Pääpaino on Tanskan, Ruotsin ja Suomen kristittyjen draamassa.

Roomalaiskatolilaisten draamalliset messut olivat keskiajan teatteria. Ruotsi-Suomessa evankelisluterilaisuuden aikana uskonnollista dramaa jatkoivat muun muassa runonlaulajat, ylioppilaat pieae cantionesin lauluilla ja tiernapojat kiertävillä esityksillä.

Suomalaisen ammattilaisteatterin alkuaikoina ohjelmistossa oli usein uskonnollisia näytelmiä, mutta suomalaisissa seurakunnissa kirkkodraamaa tehtiin pitkän tauon jälkeen vasta 1960-luvulta alkaen.

Tällä vuosituhannella Suomessa tehdään sekä kirkkodraamaa että uskonnollista teatteria. Kirjan lopussa on haastattelut neljästä ohjaajasta: Jouni Laineesta, Mikko Lammista, Timo Sinivuoresta ja Miira Sippolasta.

Kirja on jatkoa "Pyhimykset teatterissa, näyttelijät kirkossa", Osa I:lle, jossa kuljettiin alkukristittyjen teatterista 1900- luvun Keski-Eurooppaan. Mia Pätsi on lisäksi kirjoittanut "Näyttelijän tekniikoita"- tietokirjan 2010 (AVAIN), ja julkaisun noo-teatterista 2008 (Japanilaisen Kulttuurin ystävät ry.). Mia Pätsi on koulutukseltaan näyttelijä ja teatteri-ilmaisun opettaja.

BoDTM
BOOKS on DEMAND

www.bod.fi